

Ixtiyorjon Boltaboyev

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"San'atshunoslik va madaniyatshunoslik" kafedrası
mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: boltaboyevixtiyor89@mail.com

YANGI O'ZBEKISTON TEATRIDA FOLKLORIZM: AN'ANA VA INNOVATSIYA UYG'UNLIGI

Annotatsiya. Maqolada Yangi O'zbekiston teatrida folklorizmning badiiy va ijrochilikdagi ahamiyati tahlil qilingan. Unda xalq og'zaki ijodi – doston, ertak, afsona, qo'shiq va raqs unsurlarining zamonaviy teatrda singdirilishi, milliy ruh va innovatsion yondashuvlar uyg'unligi yoritilgan. Shuningdek, folklorizmning aktyorlik mahorati va teatr estetikasi rivojidadagi o'rni hamda Yangi O'zbekiston sahna san'atining milliy qiyofasini shakllantirishdagi ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Yangi O'zbekiston teatri, folklorizm, milliy o'zlik, teatr san'ati, an'ana, innovatsiya, aktyorlik mahorati, sahna madaniyati, xalq og'zaki ijodi, improvizatsiya.

FOLKLORISM IN THE THEATRE OF NEW UZBEKISTAN: HARMONY OF TRADITION AND INNOVATION

Abstract. The article analyzes the artistic and performing significance of folklorism in the theater of New Uzbekistan. It highlights the incorporation of elements of folk oral art - epics, fairy tales, legends, songs and dances into modern theater, the harmony of the national spirit and innovative approaches. It also reveals the role of folklorism in the development of acting skills and theater aesthetics, and its significance in shaping the national image of the performing arts of New Uzbekistan.

Keywords: New Uzbekistan theatre, folklorism, national identity, theatrical art, tradition, innovation, acting mastery, stage culture, oral folk creativity, improvisation.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston teatr san'ati tubdan yangilanish, milliy o'zlikni anglash va xalq ruhiyatini sahna orqali ifoda etish jarayonida yangi

bosqichga ko'tarildi. 1991-yildan so'ng milliy teatrlar faoliyatida millatning tarixiy xotirasi, qadimiy urf-odatlar va xalqona tafakkurini ifodalovchi asarlar sahnaga ko'tarila boshladi. Bu davrda teatr san'ati nafaqat estetik zavq manbayi, balki ma'naviy-ma'rifiy islohotlarning muhim targ'ibotchisiga aylandi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26-maydagi "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5116-son qarorida madaniyat muassasalarini modernizatsiya qilish, teatr sohasida ijodiy erkinlikni kengaytirish va milliy qadriyatlar asosida yangilanish jarayonlarini jadallashtirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan [1]. Ana shu hujjat asosida respublikaning barcha teatr jamoalari sahnaviy tafakkur, ijro mahorati va dramaturgiya yo'nalishlarida yangicha izlanishlar boshlab, o'z ijodiy konsepsiyalarini xalqona ruh va zamonaviy estetik tamoyillar uyg'unligida shakllantirishga kirishdilar.

Yangi O'zbekiston davrida teatr sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar milliy madaniyatni global san'at maydoniga olib chiqish yo'lida muhim o'rin tutmoqda. Davlat siyosatining madaniyat sohasiga qaratilgan e'tibori natijasida teatrlar moddiy-texnik jihatdan yangilanib, ijodiy laboratoriyalar faoliyati jonlandi, yosh dramaturglar, sahna rassomlari va aktyorlar uchun keng imkoniyatlar yaratildi. Shu bilan birga, teatr ta'limi tizimida ham yangicha metodik yondashuvlar joriy etilib, aktyorlik va rejissyorlik maktablari o'rtasidagi uzviy bog'liqlik kuchaytirildi.

"Folklorizm" tushunchasi esa bugungi teatr jarayonida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Folklorizm – xalq og'zaki ijodi, marosimlar, urf-odatlar va ramzlar tizimini zamonaviy badiiy shakllarda ifodalashni anglatadi. U teatr sahnasida milliy o'zlikni, xalq ruhiyatini va tarixiy xotirani qayta jonlantiruvchi kuch sifatida namoyon bo'ladi. O'zbek teatri tarixida folklor unsurlaridan foydalanish qadimdan mavjud bo'lsa-da, mustaqillik davridan boshlab bu jarayon yangi bosqichga ko'tarildi. Endilikda xalq dostonlari, afsonalar, maqollar, xalqona qo'shiqlar va raqslar teatr sahnasida zamonaviy estetik tamoyillar bilan uyg'unlashtirilib, yangi badiiy mazmun kasb etmoqda.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, Yangi O'zbekiston davrida teatr san'atida folklorizmning o'rni nafaqat milliy o'zlikni ifodalash, balki sahna madaniyatining

global tendensiyalar bilan uyg'unlashuvi orqali belgilanmoqda. Bugungi teatr asarlari nafaqat o'zbek xalqining ruhiy-axloqiy qadriyatlarini, balki umuminsoniy g'oyalarni ham o'zida mujassam etadi. Shu bois, folklor motivlarini sahnaga olib chiqish orqali aktyorlik ijrosining tabiiyligi, improvizatsiya, psixologik moslashuvchanlik va sahnaviy ifoda boyligi yanada kuchaymoqda. Bu holat teatr san'atini zamonaviy bosqichda qayta anglash va uning milliy-estetik asoslarini mustahkamlashda muhim o'rin tutadi.

Shuningdek, folklorizm fenomeni hozirgi teatrshunoslikda badiiy-estetik hodisa sifatida tadqiq qilinmoqda. San'atshunos olimlar fikriga ko'ra, folklor – teatrning ildizi, sahna harakati esa folklorning zamonaviy talqinidir. Bu fikrni Stanislavskiyning "Ijodiy holat" nazariyasi ham tasdiqlaydi: "Aktyor xalq ruhiyatidan kelib chiqib, obrazni tabiiy kechinmalar orqali yaratmog'i lozim" [2]. Shunday qilib, folklorizm teatrda ijodiy jarayonning ichki mohiyatini belgilaydi, aktyorning sahnaviy ifoda madaniyatini milliy ruh bilan boyitadi.

Yuqoridagi jihatlar shuni ko'rsatadiki, Yangi O'zbekiston teatrida folklorizm – bu nafaqat xalq og'zaki ijodini sahnada qayta yaratish, balki milliylik va zamonaviylik o'rtasidagi ijodiy muvozanatni topish jarayonidir. Shu ma'noda, mazkur maqola teatrda folklorizmning badiiy echimi, ijrochilik madaniyati hamda uning Yangi O'zbekiston san'atidagi estetik yangilanish jarayonidagi o'rnini ilmiy tahlil etishga qaratilgan.

Folklor – xalq ruhiyatining badiiy xotirasi, milliy tafakkurning eng tabiiy ko'rinishi sifatida teatr san'atining shakllanishida muhim o'rin tutadi. O'zbek teatrining badiiy ildizlari aynan xalq og'zaki ijodida, qadimiy marosimlarda, qo'shiqlar, raqs va ertaklarda mujassamdir. Xalqning hayotiy tajribasi, urf-odatlar va estetik qarashlari asrlar davomida folklor orqali shakllanib, keyinchalik sahna madaniyatining asosiy manbalaridan biriga aylandi. Teatrning estetik mohiyatini tushunish uchun, eng avvalo, folklor orqali xalq tafakkurining dramatik tabiatini anglash zarur. Chunki xalq dostonlarida yoki ertaklarida aks etgan kurash, muhabbat, ezgulik va yovuzlik o'rtasidagi ziddiyatlar – teatr dramatzizmining tabiiy manbayi hisoblanadi.

O'zbek teatrida folklor motivlari nafaqat mavzu jihatidan, balki obraz, sahna harakati, musiqiy ritm va tildagi xalqona ohang orqali ham ifodalanadi. Masalan, “Alpomish”, “Go‘ro‘g‘li”, “Ravshan va Zulxumor”, “Zumrad va Qimmat” kabi xalq dostonlari asosida sahnalashtirilgan asarlar o‘zida xalqona dramatik ruhni saqlagan holda, zamonaviy teatr tili bilan ifodalanmoqda. Bunday spektakllarda xalq dostonlari faqat qayta hikoya qilinmaydi, balki ularning badiiy timsollari, harakat uslublari, dramatik to‘qnashuvlari teatr estetikasi orqali yangicha talqin etiladi.

Folklor obrazlarining teatr sahnasidagi talqini ularning ramziy mazmunini chuqurroq ochish imkonini beradi. Masalan, xalq dostonlarida uchraydigan “qahramon”, “ona”, “donishmand”, “sadoqatli yor” kabi obrazlar teatrdan insoniy fazilatlar, ma’naviy izlanish va milliy qadriyatlar timsoliga aylanadi. Aktyor bu obrazni ijro etar ekan, faqat dramatik rol emas, balki xalq ruhiyatining bir bo‘lagini jonlantiradi. Shu jihatdan teatr san’atida folklor obrazlari aktyorning psixologik chuqurligini, badiiy tafakkurini va sahna madaniyatini rivojlantiruvchi vosita sifatida xizmat qiladi.

Folklorizm teatr san’atida ikki asosiy tamoyilga tayanadi: **an’ana** va **innovatsiya**. An’ana – bu xalq ruhiyatidan olingan badiiy tajriba, teatr ifodasining milliy poydevori; innovatsiya esa ushbu an’analarni zamonaviy talqinlar bilan boyitish, yangi sahna texnologiyalari orqali ifodalash jarayonidir. Yangi O‘zbekiston teatrida folklorizmning badiiy mohiyati aynan shu ikki yo‘nalishning uyg‘unligida namoyon bo‘lmoqda. Masalan, zamonaviy rejissyorlar doston qahramonlarini sahnaga chiqarishda ramziy plastika, video-installyatsiya, raqamli fon musiqasi, yoki yorug‘lik effektlaridan foydalanish orqali tomoshabinga yangicha estetik tajriba taqdim etmoqda.

An’anaviylik va milliy o‘zlikni ifodalashda folklor vositalarining o‘rni beqiyosdir. Folklor motivlari o‘zbek teatrini boshqa millatlar san’atidan farqlovchi asosiy mezonlardan biridir. Bu jarayon milliy o‘zlikni himoya qiluvchi, tarixiy xotirani yangilovchi va xalqning ichki ruhiy olamini ochuvchi ijodiy kuch sifatida harakat qiladi. Aynan folklor unsurlari sahnada “milliylik” hissini jonlantiradi, tomoshabin qalbida o‘zligiga, ildiziga, tarixiga nisbatan faxr uyg‘otadi.

Teatr asarlarida folklor motivlarining badiiy echimi ko'p hollarda aktyorning ijro madaniyati bilan chambarchas bog'liqdir. Chunki aktyor folklor obrazini faqat tashqi harakat orqali emas, balki ichki his-tuyg'ular, xalqona so'zlashuv, improvizatsiya va sahnaviy plastika orqali ifodalaydi. Shu jarayonda aktyor xalq ruhiyati bilan muloqotga kirishadi, xalqning quvonchi va qayg'usini o'z kechinmasi sifatida his qiladi. Shuning uchun folklorizm aktyorlik san'atining eng tabiiy va chuqur ifoda shakllaridan biridir.

Folklorizmning badiiy-estetik mohiyati shundaki, u teatrni xalq hayotining badiiy xulosasiga aylantiradi. Teatr sahnasida folklor unsurlarining jonlanishi nafaqat milliy qadriyatlarni saqlash, balki ularni yangi ijtimoiy-estetik mazmunda yangilash imkonini beradi. Shu bois, folklorizm – bu nafaqat xalq ijodini eslatish, balki milliy teatr tafakkurining uzluksiz davomiyligini ta'minlaydigan ijodiy tizimdir. Bu jarayon haqida taniqli teatrshunos T.Alimov shunday yozadi: “Folklor teatrda o'z hayotini davom ettiradi. U har bir aktyor harakatida, har bir so'z ohangida, xalqona kulgi yoki alamda yashaydi. Folklor yo'qolmaydi u sahnada o'zga qiyofada yashaydi” [3]. Ushbu so'zlar o'zbek teatrda folklorizmning estetik mohiyatini aniq ifodalaydi.

Yangi O'zbekiston teatrda milliylik va zamonaviylik o'rtasidagi ijodiy muvozanat teatr san'atining asosiy yo'nalishlaridan biriga aylandi. Teatr dramaturgiyasida folklor elementlarining singdirilishi bu jarayon nafaqat mavzuga, balki dramaturgik tuzilma, sahna ifodasi va aktyorlik psixologiyasiga ham ta'sir ko'rsatmoqda. Yangi avlod dramaturglari xalq og'zaki ijodi motivlarini qayta talqin qilib, ularni zamonaviy ijtimoiy-falsafiy g'oyalar bilan uyg'unlashtirmoqda. Masalan, qadimiy afsona yoki doston syujetlari asosida yozilgan zamonaviy pyesalarda inson ruhiyatining zamon bilan kurashi, qadriyatlar inqirozi va yangilanish ehtiyoji teatr tilida ifodalanmoqda.

Yangi O'zbekiston teatrlarida milliy ruh va global teatr estetikasi sintezi yaqqol ko'zga tashlanmoqda. Bugungi teatr rejissyorlari xalqona improvizatsiya, qo'shiq, raqs va marosim unsurlarini Brext, Meyerxold, Grotovski kabi jahon teatr ustozlarining sahnaviy yondashuvlari bilan uyg'unlashtirib ishlatishmoqda. Buning

natijasida o'zbek teatri milliylikni saqlagan holda zamonaviy teatr texnikalari – yorug'lik dizayni, videoproeksiya, sahnaviy plastika va eksperimental dramaturgiya orqali o'ziga xos badiiy maktabni shakllantirmoqda.

Rejissyorlik yondashuvlarida innovatsion sahna texnikalari ham folklor manbalarining zamonaviy talqinini kuchaytiradi. Endilikda doston yoki afsona motivlari faqat so'z orqali emas, balki musiqiy va vizual texnologiyalar yordamida tasvirlanmoqda. Masalan, “Go'ro'g'li” yoki “Alpomish” sahnalashtirilgan spektakllarda multimedia effektlari, jonli musiqa va raqs orqali xalq qahramonining obrazini zamonaviy inson timsoliga yaqinlashtirish tajribalari kengaymoqda. Bu orqali teatr nafaqat folklorni takrorlaydi, balki uni yangidan “yaratadi”.

Folklor asosida yaratilgan spektakllarda yangi badiiy ifoda uslublari – milliy ramzlar, timsollar va marosimlarning sahnaviy tildagi yangicha talqinida ko'rinmoqda. Teatrshunos S.To'xtaxo'jayev bu jarayonni “milliy teatr tafakkurining ikkinchi uyg'onish davri” deb ataydi [4]. Zero, Yangi O'zbekiston teatri aynan ana shu uyg'onish bosqichida – o'z tarixiy ildizlariga tayangan holda yangicha estetik ufqlarga chiqmoqda.

Folklorizm aktyorlik san'atining tabiiy ildizlaridan biridir. Aktyor xalqona obrazlar, ohanglar va so'zlashuv uslublari orqali o'z xalqining ruhiyatini sahnada jonlantiradi. Xalqona ijro uslubini sahnaga olib chiqish jarayoni – bu aktyorning sahnaviy xatti-harakat, ovoz, diqqat, hissiyot va improvizatsiya qobiliyatini uyg'unlashtirgan murakkab ijodiy jarayondir. Folklorizmning aktyorlik san'atiga ta'siri shundaki, u ijroni mexaniklikdan xalos etib, aktyorni tabiiylik va hayotiylik sari etaklaydi.

Improvizatsiya aktyorlik mahoratining eng muhim unsurlaridan biri sifatida teatrdan folklorizm ruhini mustahkamlaydi. Xalqona so'zlashuv, ohang, harakat va hazil elementi sahnaviy tabiiylikni kuchaytiradi. Aktyor xalq ruhidan ilhom olgan holda ijro etar ekan, uning har bir harakati tomoshabinga ishonch uyg'otadi. Shu bois badiiy ishonchlilik (Stanislavskiy ta'biricha – “organik ijro”) teatrning eng oliy qadriyatlaridan biridir.

Stanislavskiy, Brext va o'zbek teatr maktabi tajribalarining uyg'unligi Yangi O'zbekiston aktyorlik maktabi uchun metodologik asos bo'lib xizmat qilmoqda. Stanislavskiy aktyorning ichki kechinmasiga tayanishni, Brext esa ijtimoiy ongli ijroni ilgari surgan. Zamonaviy o'zbek aktyorlari esa bu ikki yondashuvni milliylik ruhida birlashtirib, o'zining xalqona psixologik ijro uslubini shakllantirishmoqda. G'ani Jalilovning ta'kidlashicha, "o'zbek aktyorining eng katta kuchi – xalqona ifoda orqali falsafiy mazmunni etkazish qobiliyatida"dir [5]. Yangi O'zbekiston aktyorlik maktabining milliy-estetik shakllanishi jarayonida teatr ta'limi tizimi ham takomillashib bormoqda. Bugungi teatr aktyori nafaqat sahnaviy mahorat, balki milliy an'analar, xalq qo'shiqlari, raqs, pantomima va og'zaki ijod unsurlarini chuqur o'zlashtirgan bo'lishi lozim. Shu tarzda, folklorizm aktyorning sahnaviy nutq madaniyati, his-tuyg'u ifodasi va badiiy tafakkurini boyituvchi manba sifatida xizmat qilmoqda.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, Yangi O'zbekiston teatrida folklorizm – bu milliy madaniyatni zamonaviylik bilan uyg'unlashtiruvchi estetik hodisadir. Folklor unsurlarining teatr sahnasiga singdirilishi natijasida o'zbek teatri o'zining milliy-estetik qiyofasini yanada boyitdi. Folklorizm badiiy tafakkurda xalq ruhining davomiyligini ta'minlab, teatr asarlarida o'zligimizni ifodalashga xizmat qilmoqda.

An'ana va innovatsiya uyg'unligining ijodiy jarayonga ta'siri, ayniqsa, aktyorlik, rejissyorlik va dramaturgiya sohalarida yaqqol namoyon bo'ldi. Teatr san'atining milliylikdan zamonaviylik sari qadam tashlashi, o'z navbatida, xalqning madaniy uyg'unlashining ifodasi sifatida namoyon bo'lmoqda. Yangi O'zbekiston teatri bugun nafaqat milliy qadriyatlarni asrab-avaylamoqda, balki ularni global sahna jarayonlariga mos tarzda rivojlantirib, jahon madaniy merosi bilan teng darajada hamohang ijod maktabini shakllantirmoqda.

Milliy teatr maktabining istiqbollari esa aynan folklorizm tamoyillari bilan chambarchas bog'liqdir. Bu tamoyillar o'zbek teatrining xalq hayoti, urf-odatlarini, marosimlari va ruhiyati bilan uzviy aloqada rivojlanishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26-maydagi "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5116-son qarori.*
2. *Станиславский К. Исходный холат ва актернинг органик ижроси.*
– Москва: 1954.
3. *Alimov T. Folklor va teatr: milliylikning badiiy manbalari.* – Toshkent: Ma'naviyat, 2015.
4. *To'xtaxo'jayev S. Zamonaviy teatr va milliy tafakkur.* – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019.
5. *Jalilov G'. O'zbek teatrida milliylik tamoyillari.* – Toshkent: G'afur G'ulom, 2007.